

УДК 069(1-4)+904:748 (33-21 Ольвія)

Пукліна Ольга Олександрівна
заступник головного зберігача
Національний музей історії України
(м. Київ, Україна)
o_puklina@ukr.net

Puklina Olha
Deputy Chief Collections Curator
National Museum of Ukrainian History
(Kyiv, Ukraine)
o_puklina@ukr.net

СКЛЯНІ ФІАЛИ РИМСЬКОГО ЧАСУ З ОЛЬВІЇ ІЗ ЗІБРАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

OLBIA GLASS PHIALS OF THE ROMAN TIMES FROM THE NATIONAL MUSEUM OF UKRAINIAN HISTORY COLLECTION

Анотація

Серед різноманітних форм античного скляного посуду для пиття в Північному Причорномор'ї виділяється група чаш-фіал II–III ст. з гравірованим і шліфованим орнаментом. В статті проаналізовано фрагменти такого посуду, знайдені в Ольвії із зібрання Національного музею історії України. Розповсюдження та активне користування фіалами співпадає з активізацією торгівельних зв'язків, економічним піднесенням Ольвії у другій половині II – першій половині III ст. і перебуванням у місті римського гарнізону.

Ключові слова

Національний музей історії України, Ольвія, римський час, скляні фіали

Summary

Among numerous shapes of antique glass drinking vessels from the Northern Black Sea Coast could be distinguished the group of bowls-phials with engraved and polished ornamentation (2nd – 3rd centuries AD). The fragments of mentioned vessels in the collection of the National Museum of Ukrainian History, which were found in Olbia, are examined in this research. Wide distribution and active application of phials concurred with intensification of trading communications, economical advancement of the second half of the 2nd century AD – the first half of the 3rd century AD, and the time of Roman garrison residence in Olbia.

Keywords

National Museum of Ukrainian History, Olbia, Roman times, glass phials

З I ст. н. е. скляні посудини для пиття набувають широкого розповсюдження по всій території античного світу. Скляні кубки, фіали, чаші, ритони, канфари створюють здорову конкуренцію посудинам з інших матеріалів і широко використовуються у побуті.

В колекції Національного музею історії України зберігаються чотири фрагменти скляних посудин, прикрашених гравірованими смугами та фасетками у вигляді видовжених овалів, які походять з ділянки НГ розкопок античного міста Ольвія 1935–1937 рр. За формою та особливостями декору вони належать до чаш-фіал з напівсферичним тулубом (рис. 1).

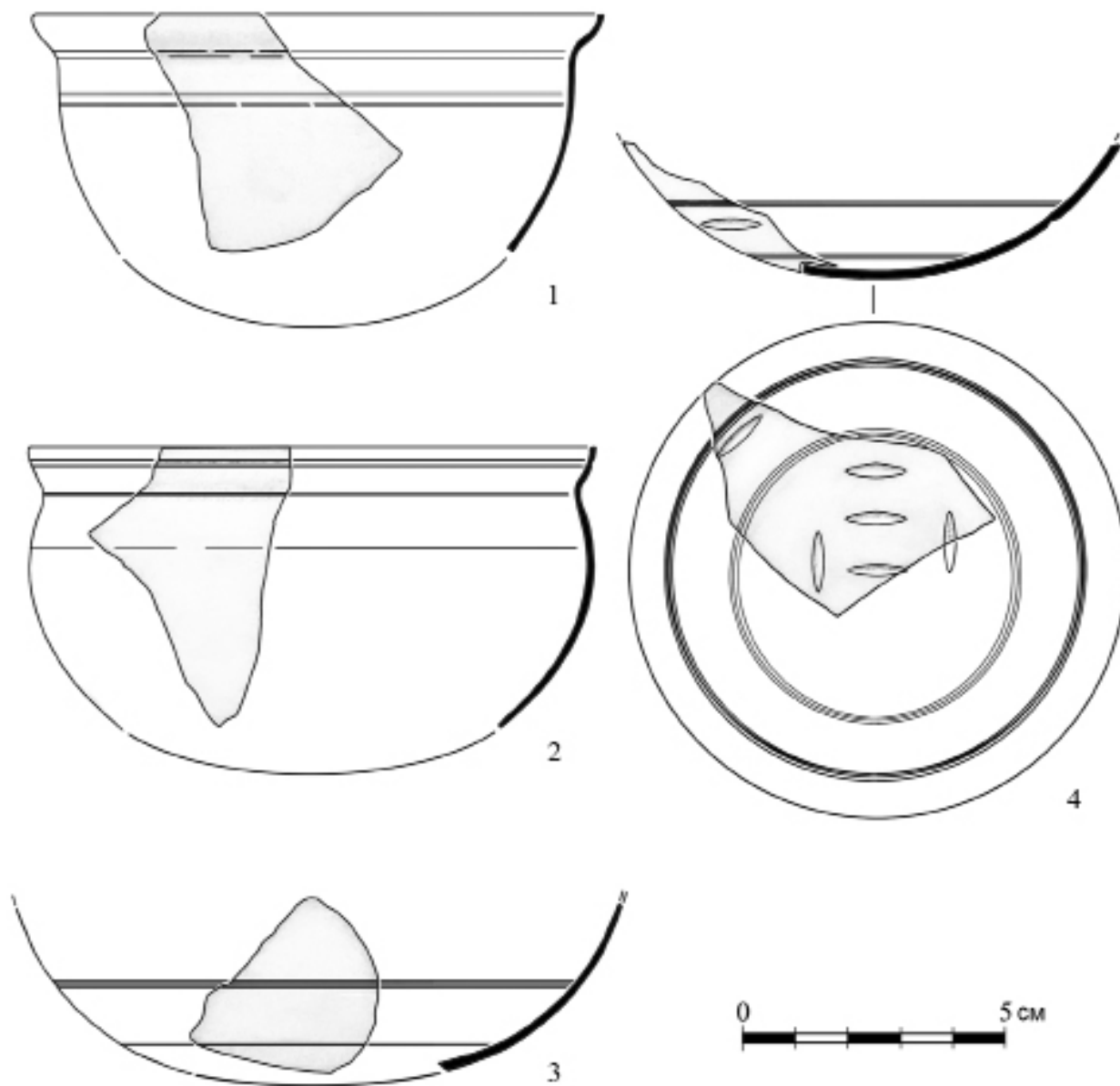
1. Фрагмент фіали з ледь відігнутими вінцями, що характеризуються трохи піднятим, нависаючим над тулубом зашліфованим краєм (Б 4–1234). Перехід від вінець до тулуба декоровано пояском з двох тонких гравірованих смуг. Ще дві пари таких смуг прикрашають верхню частину тулуба. Скло прозоре, з легким жовтуватим відтінком. Діаметр вінець 110 мм, товщина – 1–1,5 мм (рис. 1, 1).

2. Фрагмент фіали з ледь відігнутими вінцями, що характеризуються дещо відігнутим зашліфованим краєм, оздобленим глибокою гравірованою смугою (Б 3–1879). Перехід від вінець до тулуба декоровано пояском з двох тонких гравірованих смуг. Ще одна смуга розташована у верхній частині тулуба. Скло прозоре, з легким жовтуватим відтінком. Діаметр вінець 110 мм, товщина – 1–1,5 мм (рис. 1, 2).

3. Фрагмент придонної частини фіали, прикрашеної двома поясками тонких гравірованих смуг (Б 2–467). Скло прозоре, безбарвне. Діаметр на рівні верхнього поясу гравірування $\approx$ 100 мм, товщина 1,5 мм (рис. 1, 3).

У 2006 р. О.Г. Яценко опублікувала детальну типологію таких посудин з Танаїса¹. На основі морфологічних ознак вона виділила три варіанти форми чаш і шість груп за прийомами орнаментативної їхньої поверхні, що дозволяє реконструювати їх вигляд навіть за окремим фрагментом. Всі три фрагменти належать до форми I, орнаментальної групи IV скляних фіал із Танаїса².

4. Фрагмент дна фіали з частиною тулуба (Б 2–469). Дно було прикрашене рядом видовжено-овальних фасеток, по обидва боки від якого збереглися ще дві аналогічні фасетки. Придонна частина була декорована горизонтальними фасетками (збереглася лише одна з них) в обрамленні поясів тонких гравірованих смуг. Скло прозоре, безбарвне. Діаметр на рівні верхнього поясу гравірування ≈ 80 мм, товщина 1,5 мм (рис. 1, 4). Подібна орнаментативна частина та придонної частини спостерігається на скляних глеках II – першої половини III ст. з розкопок Горгіппії та ряду боспорських комплексів римського часу³. Однак на чашах таку орнаментальну схему зафіксовано вперше.

Рис. 1. Фрагменти скляних фіал з Ольвії у зібранні НМІУ.

1 Яценко Е. Г. Стекланные чаши-фиалы второй половины II – середины III в. н. э. из Танаиса / Е. Г. Яценко // Труды ГИМ. – 2006. – № 159. – С. 130-152.

2 Там само. – С. 131, 132; табл. I, 11-16; II, 17-19, 23-25.

3 Алексеева Е. М., Сорокина Н. П. Коллекция стекла античной Горгіппии / Е. М. Алексеева, Н. П. Сорокина. – М.: Интербук-бизнес, 2007. – С. 77-78; табл. 8, 8; 24, 8; рис. 19.

Особлива роль у вивченні фіал з Північного Причорномор'я належить Н.П. Сорокіній, в основу досліджень якої лягли матеріали Танаїса, Ольвії та городища Алма-Кермен⁴. Зауваживши, що найближчі аналогії чашам з Північного Причорномор'я походять з майстерень Кельна, дослідниця назвала їх «фіали кельнського типу»⁵. Залишки потужних склоробних печей, а також численні знахідки фіал у Кельні, Зальцбурзі і Цугмантелі стали доказом виробництва такого посуду в долині Рейна. Посуд зі шліфованим декором виготовлявся цими найбільшими в Європі майстернями приблизно з середини II по кінець IV ст.⁶ На сході Римської імперії у другій половині II – середині III ст. аналогічні фіали випускав інший склоробний центр – Дура-Европос (Калат-ес-Салахія, Сирія), який припинив існувати у 256 р. під час сасанідських завоювань⁷. Подібність фіал двох згаданих центрів простежується у загальних прийомах декорування поверхні шляхом шліфування та гравірування, ідентичних схемах декору, а також однорідності скла⁸. Водночас деякі дослідники вказують на можливість виготовлення такого посуду і в інших склоробних майстернях Римської імперії, зокрема на території Паннонії⁹. Та практично у кожному випадку функціонування їх тісно пов'язується з місцями дислокації римських військових формувань.

У Північному Причорномор'ї цілі форми шліфованих фіал трапляються вкрай рідко. Одна з них, можливо, з некрополя Пантікапею, зберігається у Державному Ермітажі¹⁰. Н.З. Куніна датує її III–IV ст.¹¹. Ще дві цілі форми з Північного Причорномор'я з невідомих пунктів зберігаються в Одеському археологічному музеї¹² і в Музеї збройних сил України у Києві.

Фрагменти шліфованих фіал знайдено у Пантікапеї під час розкопок на горі Мітридат¹³ і досліджень верхнього зольника 2 II – першої половини III ст. біля підніжжя цієї ж гори¹⁴. Фрагментарні знахідки походять з римської цитаделі Херсонеса, римського шару Тіри і склоробної майстерні другої половини II – початку III ст. на городищі Алма-Кермен¹⁵. Дві фрагментовані фіали виявлено у будинку 30 Горгіппії, що загинув у пожежі приблизно 240 р.¹⁶. Однак найбільшу кількість таких чаш (понад 200 профільних частин) нині зафіксовано у шарах, житлових і господарських комплексах другої половини – середини III ст. Танаїса¹⁷. Крім знахідок на городищі, дві фіали походять із поховань танаїського некрополя¹⁸.

4 Сорокіна Н. П. Стекланые сосуды из Танаиса / Н. П. Сорокіна // Древности Нижнего Дона. – М: Наука, 1965. – С. 208-210; Сорокіна Н. П. Стекланная посуда как источник по истории экономических связей Причерноморья и локального стеклоделия первых веков н. э. / Н. П. Сорокіна // Труды ГИМ. – 1982. – № 54. – С. 40-42.

5 Сорокіна Н. П. Стекланые сосуды... – С. 208.

6 Fremersdorf F. Erzeugnisse Kölner Manufakturen in den Funden von Kastell Saalburg und Zugmantel / F. Fremersdorf // Saalburg Jahrbuch. – 1939. – IX. – S. 6; Fremersdorf F. Die römischen Gläser mit Schlif, Bemalung und Goldauflagen aus Köln / F. Fremersdorf // Die Denkmäler des römischen Köln. – 1967. – VIII. – Taf. 75; Яценко Е. Г. Стекланые чаши-фиалы... – С. 134; Weinberg G. D., Stern E. M. Vessel Glass / G. D. Weinberg, E. M. Stern // The Athenian Agora. – 2009. – XXXIV. – P. 95.

7 Clairmont Ch. W. The glass vessels / Ch. W. Clairmont // Excavations at Dura-Europos. – New Haven, 1963. – Final Report IV, part V. – P. 65-68, fig. 2, 3; Weinberg G. D., Stern E. M. Vessel Glass... – P. 96.

8 Clairmont Ch. W. The glass vessels... P. 65, 66; Fremersdorf F. Die römischen Gläser... – Taf. 35, 72, 75, 76, 79, 80, 84; Сорокіна Н. П. Стекланная посуда... – С. 40-42; Яценко Е. Г. Стекланые чаши-фиалы... – С. 130-152.

9 Barkóczy L. Geschliffene Gläser aus der ersten Hälfte des 3. Jhs. in Pannonien / L. Barkóczy // Archaeologiai értesítő. – 1986. – 113. – S. 166-189.

10 Куніна Н. З. Античное стекло в собрании Эрмитажа / Н. З. Куніна. – СПб.: «АРС», 1997. – Илл. 183-184, кат. 333.

11 Куніна Н. З. К вопросу о западном импорте стекла на Боспор (по материалам некрополя Пантікапея из собрания Отдела античного мира Эрмитажа) / Н. З. Куніна // ТГЭ. – 1984. – Вып. XXIV. – С. 158-159, табл. III, 21.

12 Сорокіна Н. П. Античное стекло в собрании Одесского археологического музея / Н. П. Сорокіна // Археологические исследования Северо-Западного Причерноморья. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 273, рис. 3, 1.

13 Висоцька Т. М. Про виробництво скла в пізньоантичному Криму / Т. М. Висоцька // Археологія. – 1964. – XVI. – С. 17.

14 Голофаст Л. А. Стекло из раскопок зольника римского времени у подножия горы Митридат в Керчи / Л. А. Голофаст // Боспорские исследования. – 2006. – XI. – С. 312, рис. 3, 2.

15 Висоцька Т. М. Про виробництво скла... – С. 16, 17, 20, рис. 9, 30, 31; Сон Н. О. Скляні посудини з Тіри / Н. О. Сон // Археологія. – 63. – С. 49, 50, рис. 2, 3, 4, 6, 7; 3, 7.

16 Алексеева Е. М., Сорокіна Н. П. Коллекция стекла... – С. 27.

17 Яценко С. А. Германцы и аланы: о разрушениях в Приазовье в 236–276 гг. / С. А. Яценко // Stratum plus. – 1997. – С. 157.

18 Яценко Е. Г. Стекланые чаши-фиалы... – С. 130.

У II–III ст. фіали набули широкого розповсюдження і на території Римської імперії¹⁹, і поза її межами²⁰. Про популярність такого посуду свідчать також імітації зі срібла²¹.

В Ольвії знахідки фіал концентруються на території цитаделі, через що Н.П. Сорокіна²² пов'язала їх з перебуванням тут римського гарнізону. Попри те, що атрибуція цієї ділянки як римської цитаделі та громадського будинку як преторію, залишається дискусійною²³, присутність в Ольвії римських військових контингентів не викликає сумнівів²⁴. Безперечно, розміщення римського гарнізону сприяло проникненню в Ольвію елементів провінційно-римської культури, зокрема особливих форм керамічного та скляного посуду.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Алексеева Е.М., Сорокина Н.П.* Коллекция стекла античной Горгиппии. – М.: Интербук-бизнес, 2007.
2. *Висоцька Т.М.* Про виробництво скла в пізньоантичному Криму // *Археологія*. – 1964. – XVI. – С. 7–20.
3. *Голофаст Л.А.* Стекло из раскопок зольника римского времени у подножия горы Митридат в Керчи // *Боспорские исследования*. – 2006. – XI. – С. 309–330.
4. *Зубарь В.М., Сон Н.А.* Северо-Западное Причерноморье в I–IV вв. н. э. // *МАИЭТ*. – Supplementum 3.
5. *Крапивина В.В.* Ольвия. Материальная культура I–IV вв. н. э. – К.: Наукова думка, 1993.
6. *Кунина Н.З.* К вопросу о западном импорте стекла на Боспор (по материалам некрополя Пантикапея из собрания Отдела античного мира Эрмитажа) // *ТГЭ*. – 1984. – Вып. XXIV. – С. 147–164.
7. *Кунина Н.З.* Античное стекло в собрании Эрмитажа. – СПб.: «АРС», 1997.
8. *Сон Н.О.* Скляні посудини з Тіри // *Археологія*. – 63. – С. 47–56.
9. *Сорокина Н.П.* Стеклянные сосуды из Танаиса // *Древности Нижнего Дона*. – М.: Наука, 1965. – С. 202–238.
10. *Сорокина Н.П.* Античное стекло в собрании Одесского археологического музея // *Археологические исследования Северо-Западного Причерноморья*. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 267–274.
11. *Сорокина Н.П.* Стеклянная посуда как источник по истории экономических связей Причерноморья и локального стеклоделия первых веков н. э. // *Труды ГИМ*. – 1982. – № 54. – С. 40–42.
12. *Яценко Е.Г.* Стеклянные чаши-фиалы второй половины II – середины III в. н. э. из Танаиса // *Труды ГИМ*. – 2006. – № 159. – С. 130–152.
13. *Яценко С.А.* Германцы и аланы: о разрушениях в Приазовье в 236–276 гг. // *Stratum plus*. – 1997. – С. 154–163.
14. *Barkóczy L.* Geschliffene Gläser aus der ersten Hälfte des 3. Jhs. in Pannonien // *Archaeologiai értesítő*. – 1986. – 113. – S. 166–189.
15. *Barkóczy L.* Pannonische Glasfunde in Ungarn // *Studia Archaeologica*. – IX. – Budapest, 1988.
16. *Clairmont Ch.W.* The glass vessels // *Excavations at Dura-Europos*. – New Haven, 1963. – Final Report IV, part V.
17. *Eggers H.-J.* Der römische Import im freien Germanien // *Atlas der Urgeschichte*. – Bd. I. – Hamburg: Hamburgisches Museum für Völkerkunde und Vorgeschichte, 1951.
18. *Fremersdorf F.* Erzeugnisse Kölner Manufakturen in den Funden von Kastell Saalburg und Zugmantel // *Saalburg Jahrbuch*. – 1939. – IX.
19. *Fremersdorf F.* Die römischen Gläser mit Schlif, Bemalung und Goldauflagen aus Köln // *Die Denkmäler des römischen Köln*. – 1967. – VIII.
20. *Isings C.* Roman Glass from Dated Finds. – Groningen, Djakarte: J.B. Wolters, 1957.
21. *Lierke R.* Antike Glastöpferei: ein vergessenes Kapitel der Glasgeschichte. – Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern, 1999.

19 *Isings C.* Roman Glass from Dated Finds / C. Isings. – Groningen, Djakarte: J.B. Wolters, 1957. – P. 114–116, Form 96 b; *Barkóczy L.* Pannonische Glasfunde in Ungarn / L. Barkóczy // *Studia Archaeologica*. – IX. – Budapest, 1988. – S. 64, Taf. IV, 39, 41–43; *Rütti B.* Die Römischen Gläser aus Augst und Kaiseraugst / B. Rütti // *Forschungen in Augst*. – 13/2. – 1991. – S. 271; *Lierke R.* Antike Glastöpferei: ein vergessenes Kapitel der Glasgeschichte / R. Lierke. – Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern, 1999. – S. 107–109, Abb. 273; *Weinberg G. D., Stern E. M.* Vessel Glass... – P. 96, Fig. 13, Pl. 19.

20 *Eggers H.-J.* Der römische Import im freien Germanien / H.-J. Eggers // *Atlas der Urgeschichte*. – Bd. I. – Hamburg: Hamburgisches Museum für Völkerkunde und Vorgeschichte, 1951. – S. 180, Typ 216.

21 *Schulz W.* Leuna. Ein germanischer Bestattungsplatz der spätrömischen Kaiserzeit / W. Schulz // *Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin*. – I. – 1953. – Taf. XXV, 1; XXXVI, 1.

22 *Сорокина Н. П.* Стеклянная посуда... – С. 41.

23 *Зубарь В. М., Сон Н. А.* Северо-Западное Причерноморье в I–IV вв. н. э. / В. М. Зубарь, Н. А. Сон // *МАИЭТ*. – Supplementum 3. – С. 158–160.

24 *Крапивина В. В.* Ольвия. Материальная культура I–IV вв. н. э. / В. В. Крапивина. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 149; *Зубарь В. М., Сон Н. А.* Северо-Западное Причерноморье... – С. 157, 160, 164.

22. *Rütti B.* Die Römischen Gläser aus Augst und Kaiseraugst // *Forschungen in Augst.* –13/2. – 1991.
23. *Schulz W.* Leuna. Ein germanischer Bestattungsplatz der spätrömischen Kaiserzeit // *Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin.* – I. – 1953.
24. *Weinberg G.D., Stern E.M.* Vessel Glass // *The Athenian Agora.* – 2009.

REFERENCES

1. *Alekseyeva E.M., Sorokina, N.P.* Kolleksiya stekla antichnoy Gorgippii. M.: Interbuk-biznes, 2007.
2. *Vysotska T.M.* Pro vyrobnytstvo skla v piznoantychnomu Krymu // *Arkheolohiia.* – 1964. – XVI. – S. 7–20.
3. *Golofast L.A.* Steklo iz raskopok zolnika rimskogo vremeni u podnozhya gory Mitridat v Kerchi // *Bosporskiye issledovaniya.* – 2006. – XI. – S. 309–330.
4. *Zubar V.M., Son. N.A.* Severo-Zapadnoye Prichernomorye v I–IV vv. n. e. // *MAIET.* – Supplementum 3.
5. *Krapivina V.V.* Olviya. Materialnaya kultura I–IV vv. n. e. – K.: Naukova dumka, 1993.
6. *Kunina N.Z.* K voprosu o zapadnom importe stekla na Bospor // *TGE.* – 1984. – XXIV. – S. 147–164.
7. *Kunina N.Z.* Antichnoye steklo v sobranii Ermitazha. – SPb.: ARS, 1997.
8. *Son N.O.* Sklyani posudini z Tiri // *Arkheologiya.* – 63. – S. 47–56.
9. *Sorokina N.P.* Steklyannyye sosudy iz Tanaisa // *Drevnosti Nizhnego Dona.* – M.: Nauka, 1965. – S. 202–238.
10. *Sorokina N.P.* Antichnoye steklo v sobranii Odesskogo arkheologicheskogo muzeya // *Arkheologicheskkiye issledovaniya Severo-Zapadnogo Prichernomoria.* – K.: Naukova dumka, 1978. – S. 267–274.
11. *Sorokina N.P.* Steklyannaya posuda kak istochnik po istorii ekonomicheskikh svyazey Prichernomoria i lokalnogo steklodeliya pervykh vekov n. e. // *Trudy GIM.* – 1982. – № 54. – S. 40–42.
12. *Yatsenko E.G.* Steklyannyye chashi-fialy vtoroy poloviny II – serediny III v. n. e. iz Tanaisa // *Trudy GIM.* – 2006. – № 159. – S. 130–152.
13. *Yatsenko S.A.* Germantsy i alany: o razrusheniyakh v Priazovye v 236–276 gg. // *Stratum plus.* – 1997. – S. 154–163.
14. *Barkóczy L.* Geschliffene Gläser aus der ersten Hälfte des 3. Jhs. in Pannonien // *Archaeologiai ertesítő.* – 1986. – 113. – S. 166–189.
15. *Barkóczy L.* Pannonische Glasfunde in Ungarn // *Studia Archaeologica.* – IX. – Budapest, 1988.
16. *Clairmont Ch.W.* The glass vessels // *Excavations at Dura-Europos.* – New Haven, 1963. – Final Report IV, part V.
17. *Eggers H.-J.* Der römische Import im freien Germanien // *Atlas der Urgeschichte.* – Bd. I. – Hamburg: Hamburgisches Museum für Völkerkunde und Vorgeschichte, 1951.
18. *Fremersdorf F.* Erzeugnisse Kölner Manufakturen in den Funden von Kastell Saalburg und Zugmantel // *Saalburg Jahrbuch.* – 1939. – IX.
19. *Fremersdorf F.* Die römischen Gläser mit Schlif, Bemalung und Goldauflagen aus Köln // *Die Denkmäler des römischen Köln.* – 1967. – VIII.
20. *Isings C.* Roman Glass from Dated Finds. – Groningen, Drukarte: J.B. Wolters, 1957.
21. *Lierke R.* Antike Glastöpferei: ein vergessenes Kapitel der Glasgeschichte. – Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern, 1999.
22. *Rütti B.* Die Römischen Gläser aus Augst und Kaiseraugst // *Forschungen in Augst.* –13/2. – 1991.
23. *Schulz W.* Leuna. Ein germanischer Bestattungsplatz der spätrömischen Kaiserzeit // *Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin.* – I. – 1953.
24. *Weinberg G.D., Stern E.M.* Vessel Glass // *The Athenian Agora.* – 2009.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ТГЭ – Труды Государственного Эрмитажа

МАИЭТ – Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии